

A hit és kétely (érték)alakzatai a XX–XXI. századi magyar költészetben

Istenkép és vallásosság a kortárs magyar lírában

A XX–XXI. század szakrális terei és kihívásai

A szekularizmus, szekularizáció fogalmát több értelemben is használhatjuk. Pozitív jelentésében a pluralista társadalom tagjai közötti különbségek tudatosítására és az adott állam törvényeinek az elfogadására vonatkozik. Ennek a megvalósulását számos példával lehetne illusztrálni akár a mai világunkból, akár a történelmi tapasztalatainkból kiindulva. A szekularizmus ideológiája akkor válik veszélyessé, amikor a társadalom modernizálódása érdekében kinyilvánítja igényét az alternatív utak, erkölcsi-ideológiai normák vagy kifejezőmódok beolvasztására, alárendelésére, vagy ezek hiteltelenítésére.¹ Maga a fogalom: a saecularisatio, a középkori latinban egy jogi szakkifejezésként volt alkalmazásban, és az egyházi tulajdon világiak részére történő átruházására használták. Modern kori, metaforikus értelmében azt jelenti, hogy a politikai, társadalmi és kulturális élet kulcsfontosságú területei átkerültek a „szent” területéről a „profán” térbe.²

1. A modern társadalom számára a vallás volt az a kiindulópont, amelynek alapjain és amellyel szemben meg tudta határozni önmagát. A XX. századi fasiszta és kommunista diktatúrák ezt a szembenállást a végsőkéig fokozták, amennyiben az egyházakat igyekeztek teljesen kiszorítani a közéletből, a hívő magatartást vagy a vallásos eszmék terjesztését pedig szigorúan szankcionálták. Ugyanebben az időben a nyugat-európai liberális jogrend és a demokratikus társadalmak látszólag ugyan az értéksemlegességre törekedtek, miközben viszont egyre jobban háttérbe szorították a vallásos szemléletet. „A szekuláris értékek térnyerése – jegyzi meg Bognár Bulcsú kiváló tanulmánya –, megkérdőjelezi a vallási világnézetek uralmát, és alkalmazkodásra

---

¹ David M. RASMUSSEN: Conflicted modernity. Toleration as a principle of justice, *Philosophy & Social Criticism*, 2010/3–4, 339–352.

²Paul Robert MENDES-FLOHR: *Secular Religiosity: Heretical Imperative*. I.m. 1.

kényszeríti, vagy kizárja őket a közbeszédből. [...] Természetesen a vallásos emberek nincsenek kizárva a nyilvános terekről, de jórészt a közbeszéd világi tartalma meghatározza az ottani diskurzus alapvető jellegét. Lényegében a vallásos egyéneknek félre kell tenniük alapvető meggyőződésüket, hogy egyenrangúan részt vegyenek a közbeszédben.”³ A XX. század második felének keresztény konzervativizmusa pedig már többnyire nem a tradicionális értékekhez, a krisztusi hagyományhoz vagy a felvilágosodás előtti világszemlélethez való visszatérést jelenti, hanem egy olyan modern eszmerendszernek a felvállalását, amelynek alapja a szekuláris társadalmi normáknak való megfelelés, illetve azoknak a vallásos megnyilvánulásoknak a rekultivációja, amelyek leginkább az első világháború előtti korszakra voltak jellemzőek.

A XX. század végének, XXI. század elejének társadalmában azonban ezek a viszonyok kezdenek megváltozni. A szekularizmus ideológiája nem képes már kizárólagosan uralni a köztereket, hiszen nincsenek minden tekintetben afféle legitim közterek, amelyek például a múlt század közepén még léteztek. Az állam, a különböző ideológiák, tudományos nézőpontok vagy technológiai szempontok is csak egy-egy szeletét képesek lefedni a közéletet foglalkoztató problémáknak. Az információgazdagság, az egyéni választási lehetőségek exponenciális kibővülése, a közbeszéd diffúz jellege és az egymással párhuzamosan vagy egymás részhalmozaként létrejövő szociális közösségek – a nagyfokú individualizáció és az alulról szerveződő kezdeményezések következményeként – olyan egyenrangú fórumokat hoznak létre, amelyek helyet adnak a különböző vallásos nézőpontok legitim megjelenítésének és képviselésének még a közömbös vagy ellenséges társadalmi platformokon is. „Ha a posztmodern nézőpont helyes, akkor a szekularizmus mint ideológia csupán egy a sokféle perspektíva közül, nem pedig maga a metanarratíva”⁴ – jegyzi meg T. Austin Lacy. És valóban, a XXI. században a vallásos tevékenységeknek bizonyos szempontból ugyanolyan létjogosultsága van, mint bármelyik nem szakrális alapon szerveződő társadalmi csoport megnyilvánulásának, még akkor

---

³ BOGNÁR Bulcsu: Hybrid Social Spaces and the Individualisation of Religious Experience in the Global North: Spatial Aspects of Religiosity in Postmodern Society. *Religions*, 2024, 15/241, 3. DOI: 10.3390/rel1502024

⁴ T. Austin LACY: T. The Decline of the Secular University. *International Journal of Educational Advancement*, 2007, 7/1, 69. DOI: 10.1057/palgrave.ijea.2150047

is, ha az állam, a kereskedelmi média, a tudományos kutatás vagy a felsőoktatás által uralt terekre ez kevésbé jellemző.

2. Jürgen Habermas, a XX. század második felének egyik legismertebb európai filozófusa a XXI. századot a posztszekuláris társadalom századaként nevezi meg. Az 1900-as évek utolsó évtizedeiben – Habermas nézőpontjából – véget ért a modernizmusnak az a felvilágosodás ideológiájában gyökerező korszaka, amikor a vallásos szemléletre egy eltűnőben lévő, az emberek által egyre kevésbé igényelt és a mindennapi élet perifériájára szorult jelenséggé tekintettek, napjainkban pedig egyre sürgetőbbé válik egy olyan társadalmi konszenzus kialakítása, amelynek alapvető sajátosságai közé tartozik a keresztény értékrend reális alternatívaként való elfogadása. A vallásos emberek – adófizető polgárok – ugyanis, saját világfelfogásuk és morális meggyőződéseik propagálására és érvényesítésére éppen olyan jogokkal kell rendelkezzenek, mint más csoportok a társadalmon belül, beleszólásuk tehát az adott állam politikai, kulturális, szociális és oktatási ügyeibe a demokrácia viszonyai között pontosan annyira szükséges és elvárható, mint akármelyik helyi vagy globális közösségnek, érdekszövetségnek. „A tolerancia elvét csak akkor sikerül megszabadítani a gőgös eltérés gyanújától – állapítja meg Habermas –, ha a szembenálló felek egyenrangúként jutnak kölcsönös egyetértésre. [...] Azok a szekuláris polgárok, akik azzal a fenntartással fogadják polgártársaikat, hogy ezek vallásos szellemi beállítottságuk miatt modern kortársakként nem vehetők komolyan, visszaesnek egy puszta *modus vivendi* szintjére, és ezzel elhagyják a közös állampolgárságon alapuló elismerés bázisát.”⁵ Habermas nézőpontjához kapcsolódva Volker Kaul a szekuláris társadalmi és állami berendezkedés több olyan aspektusát is megnevezi, amelyik posztszekuláris nézőpontból súlyos kritika alá vehető: például azt, hogy egy szekuláris társadalomban a semlegesség védelmének jelszavával az állam mindenféle vallásos megnyilvánulást kitilt a közszférából, megfosztva vallásos polgárait identitásuk felvállalásának szabadságától és a szekuláris polgárokkal való egyenjogúságuktól. E mellett a szekuláris állam nem ismeri (el) az emberek közötti vallási vagy kulturális különbségeket, hiszen a törvényhozásában és a társadalmat érintő döntéseiben nincs tekintettel a különböző közösségek normarendszerére, etikai-filozófiai doktrínáira.⁶

---

⁵ Jürgen HABERMAS: A szekularizáció dialektikája, Magyar Lettre Internationale, 2008/71, 53–54.

⁶ Kaul VOLKER: Introduction. Philosophy & Social Criticism, 2010/3–4, 266.

Egy hasonló kontextusban, a modernitás ideológiai pozícióira reflektálva Charles Taylor és Gregor Mc Lennan a szekularizmus négy olyan egymással szorosan összefüggő aspektusát emeli ki, amely ennek a világról való gondolkodás egészét átfogó paradigmának a több évszázados kibontakozásában és militáns terjeszkedésében tetten érhető. Ezek a sajátosságok a következők: *a)* Isten száműzése az emberi életre, az élet céljaira vonatkozó egzisztenciális meghatározásokból; *b)* a humanista fordulat egyedüli érték-alternatívaként való propagálása; *c)* annak az elfogadtatása, hogy a vallásos hit az emberi törekvéseknek csak egy periférikus jelensége és *d)* egy olyan fejlődéselvű világkép hangsúlyozása, amelyben a vallás a tudománnyal, a technológiai forradalommal és a racionalizmussal szemben fokozatos tévesztésre van ítélve.⁷ Ugyanakkor, amint azt Mc Lennan egy tanulmányában megállapítja: „a posztmodern-terminushoz hasonlóan a posztszekularizáció sem kimondottan szekularizmus-ellenességet jelent, vagy olyasvalamit, ami a szekularizáció után, esetleg ahelyett érvényesül. Sokak számára a posztszekularista kiindulópont a szekularizáció koncepciójára való egyszerű rákérdezést és válaszkeresést jelenti, a modern gondolkodás problematikájának, a »hit vagy célszerűség« kérdésének újratárgyalását.”⁸ Fel kell ismernünk, hogy a hit vagy a hitetlenség – Charles Taylor szavaival – nem annyira egyik vagy másik elméleti koncepció elfogadásán vagy elutasításán múlik, hanem inkább az isteni kegyelem, valamint az egymástól különböző személyes tapasztalatok és erkölcsi irányultságok eredményének tekinthető.⁹

A Habermas által posztszekuláris társadalomnak nevezett XXI. századi valóságban megvan tehát a lehetősége a különböző vallási szemléletek és a szakrális világkép kiteljesedésének, ugyanakkor ez nagy kockázatokat rejt magában. A közösségi terek alulról szerveződő, individualizált világában ugyanis a hit és a transzcendens szemlélet óriási kihívás előtt áll. Az intézményes kereszténység, melynek infrastrukturális adottságai még megvannak, a XX. században annyira a társadalmi élet peremére szorult, hogy legtöbbször nem képes vezető szerepet

---

⁷ Charles TAYLOR: Foreword: What is secularism. In: Geoffrey Brahm Levey – Tariq Modood, *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009; Gregor Mc Lennan: *Uplifting Unbelief*. New Blackfriars, 2010/1, 627–647.

⁸ Gregor MC LENNAN: *Towards Postsecular Sociology?* *Sociology* 2007/5, 59.

⁹ Vö. Charles TAYLOR: Foreword: What is secularism. In: Geoffrey Brahm Levey – Tariq Modood, *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009; Gregor Mc Lennan: *Uplifting Unbelief*. New Blackfriars, 2010/1, 627–647.

vállalni saját értékeinek világi képviselőjében, valamint a hívő emberek hatékony támogatásában és integrálásában. A több évszázados szembenállás következtében meggyengült intézményes egyházak, vallási közösségek nem mindig tudnak lépést tartani a szociális, gazdasági és ökológiai kihívásokkal, a virtuális tér kibontakozásának gyorsuló ütemével, azokkal a – sokszor ellentmondásos – folyamatokkal, amelyek a változó társadalom, a technológiai fejlődés miatt globális szinten bekövetkeztek. Persze, azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a keresztény egyházban a több évszázados felekezeti elkülönülés lényegében egyik oka volt a szekularizációnak és a szekularizált társadalmi szemlélet fennmaradásának.¹⁰

3. A XXI. században a profán terek szakralizálódása és a kultikus terek részben megtörtént deszakralizálódása következtében – amely például nyitottá tette a középkori katedrálisokat a különböző kulturális tevékenységek, nem hívő csoportok vagy a turizmus felé – a vallásosság is átalakult, hiszen a keresztény világkép központjai: a templomok és egyházi hivatalok elveszítették a korábban betöltött centrális szerepüket. Ezek a változások azonban többnyire nem a vallásosság hanyatlását eredményezték, hanem a közösségi tevékenységek új formáinak megjelenését, felekezeti kötöttségeken belül és kívül: mediatizált események, a kortárs képzőművészet, zene és irodalom felhasználása a rituális tevékenységekben, virtuális igehirdetés, internetes jelenlét, karizmatikus csoportok, új vallásfilozófiai irányzatok létrejötte.

Az Isten és ember közötti kapcsolat XXI. századi újraértelmezését szorgalmazó törekvések közül, egyetlen példát kiemelve, megemlíthető az a keresztény szempontú filozófiai irányultság, amely Isten emberré válását és kereszthalálát, vagyis a krisztusi áldozatot egy kozmikus érvényű isteni terv részének tekinti, amellyel a bűnbocsánatot és a megváltást nemcsak az emberre, hanem a teremtés minden alkotóelemére, az élő és élettelen természetre is kiterjeszti. Ez a kereszténység egy olyan formája, amely határozottan túl kíván lépni az egyházi kötöttségeken, és fel akarja újítani kapcsolatát a szakrális hagyomány valamennyi misztikus dimenziójával, származástól függetlenül: „Nagypéntek elsősorban Krisztus halálához kötődik. A keresztfeszítésről szóló narratíva számos beszámolójában az ember Krisztus halála áll a középpontban, de egy mélyebb vizsgálat azt sugallja, hogy ez valójában nem egy antropocentrikus történet, hanem egy olyan

---

¹⁰ BOGNÁR Bulcsu: Hybrid Social Spaces and the Individualisation of Religious Experience in the Global North: Spatial Aspects of Religiosity in Postmodern Society. I.m. 1–18.

cselekedet, amelyben az egész teremtés érintett. [...] Krisztus szenvedése a kereszten az egész teremtés javára szolgál minden időben.”¹¹

A keresztény ember – ebben az értelemben – a világ minden elemében társra talál, minden élettelen tárgyban, élőlényben és történelemben a teremtés csodáját fedezi fel. A kereszténység, mint krisztusi közösség, pedig az egész Földet magában foglaló kozmológiában képzelhető el, amely integrálni tud minden hitvallást és minden ideológiát. A szertartásokra és rítusokra épülő hagyomány, az „egyházi kereszténység” helyett, amely nem volt képes arra, hogy szimbolikusan integrálja a különböző filozófiai-teológiai törekvéseket, ez a szemlélet kiterjeszti a jézusi szeretetparancsot az összes élőlényre, a földi természet és a világ minden létezőjére. Az emberi civilizáció és történelem alakulását, és különösképpen ennek jelenkori állapotát betegségként értékeli, amely a *mi* helyett az *én* érdekeit tartja fontosnak: „amikor Jézus azt parancsolja nekünk, hogy szeressük felebarátainkat, akkor nem csak emberi felebarátainkra gondol; hanem az összes állatra, madárra, rovarra és növényre, akik között élünk. [...] Nem foglalkozunk a természettel. »Magunkhoz beszélünk. Nem beszélünk a folyóval, nem hallgatunk a folyóra. Megszakítottuk a nagy beszélgetést [és] összetörtük az univerzumot«.”¹²

Ez a szakrális öko-filozófia nyilvánvalóan közel áll a XXI. századi ember gondolkodásához, és a kortárs művészettől sem idegen. A keresztény szemlélet kozmikus egységét azonban – bármennyire is törekszik a különböző vallási és szakrális irányultságok integrálására –, képtelen kiteljesíteni. Amellett ugyanis, hogy az emberi gondolkodás alapjaiban plurális, a hit pedig individuális természetű, a hagyománnyal és vallási irányzatokkal szembeni önmeghatározás már egymagában is a kereszténység egy részének kizárásával indít. Hiszen nemcsak a tradicionális egyházak napjainkban működő közösségi szerveződéseit, de – szakrális értelemben – minden hívőt elutasít, aki a történelem folyamán nem ezt a szemléletet képviselte. Másrészt pedig jogosan felvethető a kérdés, hogy amennyiben a történelem különböző vallási irányzatait és szövegeit egyaránt szakrális eredetűnek tekintjük, vajon az emberiség egymástól eltérő transzcendentális

---

¹¹ Nic CRAITH, Mairéad, Ullrich KOCKEL, Mary MCGILLICUDDY, and Amanda CARMODY: Mystic Christianity and Cosmic Integration: On a Pilgrim Trail with John Moriarty. Religions 2024/15, 306–307. <https://doi.org/10.3390/rel15030307>.

¹² Uo.

élményei és tanításai mind Istentől erednek-e, és ha ezt el is fogadnánk, akkor vajon nem lettek-e kompromittálva a gonosz evilági erői által? Ilyen értelemben a „kozmosz kereszténység”, amely ugyan saját hatókörét térben és időben mindenre és mindenkire kiterjeszteni igyekszik, megmarad egy alternatív filozófiának.

A kozmoszról, a teremtett világról és az élőlények egymásra utaltságáról hasonló gondolatokat találhatunk Ferenc pápa *Laudato Si`* című, 2015-ben kiadott enciklikájában is. Ferenc pápa enciklikája már a bevezető gondolataiban utal VI. Pál pápára, aki 1971-ben az emberiség bűneként hivatkozik a természetrombolásra, és II. János Pál pápára, aki egy 2001-es katekézisében globális ökológiai megtérésre szólította fel a világ népeit.¹³ A *Laudato Si` a Földről – Assisi Szent Ferenc szellemében* – mint egy élő organizmusról, szakrális egységről beszél, amely a bűn által a teremtés kezdeti tökéletességéből a pusztulás és szenvedés állapotába került: „Abban a hiszemben nőttünk fel, hogy birtokosai és urai vagyunk, és fel vagyunk hatalmazva arra, hogy kizsákmányoljuk. Az erőszak, mely a bűn által megsebzett emberi szívben lakozik, azokban a betegségtünetekben is megnyilvánul, amelyeket a talajban, a vízben, a levegőben és az élőlényeken észlelünk. Ezért a legelhagyatottabb és legsanyargatottabb szegények közé sorolhatjuk a mi elnyomott és elpusztított Földünket, amely »sóhajtozik és vajúdik«.”¹⁴ A keleti ortodox egyház vezetőjét, Bartolomaiosz pátriárkát idézve, Ferenc pápa a bolygó tartalékainak a mértéktelen kizsákmányolását és az élővilág pusztítását „a teremtés elcsúfításának” nevezi, figyelmeztetve arra, hogy ez egy olyan kérdés, amely feltétlenül szükségessé teszi a környezetrombolásban való személyes részvétel belátásának és a bűnbánatnak a szükségességét is a XXI. századi ember számára. Határozottan elutasítja azt a szekuláris álláspontot, politikai vagy filozófiai szemléletet, amely a modern társadalomban megtűrt szubkultúrának tekinti a vallásokat, a több ezer éves keresztény hagyományt pedig a maga gazdagságával sokszínűségével, kozmológiai és ökofilozófiai megállapításaival irrelevánsnak tekinti vagy az irracionális területére számúzi.

---

¹³ I. FERENC pápa: *Laudato Si`* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Ford.: Tózsér Endre.Szent István Társulat. Budapest, 2015, 6–7.

¹⁴ Uo.

A Teremtés könyvére utalva a pápai enciklika az emberi létezés három, egymást meghatározó kapcsolatának – az Istennel, az embertársainkkal és a természettel való összhangnak a lerombolásáról beszél, amely a bűn miatt a világban megromlott. Mindez abból a törekvésből fakad, hogy az ember saját korlátozottságát megtagadva, el akarta foglalni a Teremtő helyét, az élő és élettelen világ gondozása helyett pedig minden létezőt saját céljai elérésének eszközeként használt.¹⁵ Elutasít azonban minden olyan érvet, amely önmagában csak az állat- és növényvilág vagy a környezet védelmét szorgalmazza, és nincs tekintettel az emberiség kiszolgáltatottjaira, nincs benne aggódás és együttérzés az emberekért.¹⁶

Mindebből pedig – ha valamiféle következtetést szeretnénk levonni – elsősorban nem az a kézenfekvő, hogy az Istenbe vetett hit és a vallásosság a folyamatos kiteljesedés és visszaszorulás ciklusai révén, összhangban a társadalom állandó változásaival, mindig egyfajta kényszerpályán mozgott, hanem hogy a pesszimista jóslatokkal ellentétben a keresztény szemlélet immár több mint két évezrede mindig hatékony válaszokat tudott adni az ember transzcendencia-szükségletére, képes volt az állandó megújulásra, és reflektál a modern társadalom kihívásaira is. Ez a megújulás pedig nem az önmegtagadáson, a régi rend felszámolásán és a radikális forradalmi újratervezés gesztusain múlik, hanem egy olyan belső újraterejtődés eredménye, amely a krisztusi hagyományból, valamint a hit egyéni és közösségi megnyilvánulásainak tradicionális és modern formáiból meríti erejét. A történelem folyamán, ehhez hasonlóan egyetlen ideológia vagy filozófiai-teológiai irányultság sem volt képes arra, hogy a sokféle külső és belső konfliktus és

---

¹⁵ A világegyetem úti célja Isten teljessége – állapítja meg az enciklika – amelyet a feltámadt Krisztus, az egyetlen kibontakozás tengelye már elért. Ezzel egy újabb érvet sorakoztattunk fel arra, hogy elutasítsuk az emberi lény bármiféle zsarnoki és felelőtlen uralmát a többi teremtmény felett. A többi teremtmény végcélja nem mi vagyunk. Mindnyájan velünk együtt és rajtunk keresztül a közös végcél felé haladnak, ez pedig Isten, a maga transzcendens teljességében, ahol a feltámadt Krisztus átölel és megvilágít mindent. Az értelemmel és szeretettel felruházott embernek ugyanis, akit Krisztus teljessége vonz, az a feladata, hogy minden teremtményt visszavezessen Teremtőjéhez. [...] Amikor tudatosítjuk magunkban, hogy Isten tükröződik vissza mindenben, ami létezik, vágy ébred szívünkben, hogy imádjuk az Urat minden teremtményéért és minden teremtményével együtt.” Uo. 51; 54.

¹⁶ „Ha az ember nem ismeri el a maga valóságában egy szegény, egy emberi magzat, egy fogyatékkal élő személy értékét – hogy csak néhány példát említsünk –, aligha fogja meghallani magának a természetnek a kiáltását. Minden összefügg mindennel.” Uo. 71–72.

meghasonlottság ellenére, globális szinten, a világ és a társadalom alakulását meghatározóan befolyásoló erőként, évezredekig fennmaradjon. Ha tehát a kereszténység úgy változik, hogy mindig vissza tud térni a krisztusi alapokhoz, meg tudja őrizni önazonosságát, ez végső soron elég erős érv amellet, hogy valóban a Szentlélek vezeti az egyházat.